

*Кузенко Г. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

СЮЖЕТНО-РОЗПОВІДНІ КОМПОЗИЦІЇ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті розглянуто типи автора-оповідача та сюжетно-розповідні комбінації художнього тексту, що зумовлюють численні види смислової, мовленнєвої, тональної, ритмічної комбінаторики художньої оповіді, передають емоційне напруження художнього тексту, а також індивідуальну стилістичну манеру письменника. Процес художнього перекладу передбачає творчу взаємодію індивідуальностей автора оригіналу та перекладача.

Ключові слова: види інформації, тип автора-оповідача, сюжетно-розповідна комбінація.

Постановка проблеми. Науковий аспект художнього перекладу становить знання в галузі лінгвістики вихідного й перекладного тексту, культурних і літературних традицій, обізнаність про особистий і соціальний світ перекладного автора, психологію літературної творчості та інші важливі умови існування художнього твору. Мистецтво художнього перекладу складається з особистої літературної майстерності перекладача, його таланту й здібностей, наявності фонових знань, психологічної готовності до цього виду творчості, а також уміння передбачати літературні потреби читача свого часу в межах міжкультурної комунікації.

Особливістю художнього тексту порівняно з іншими різновидами текстів є те, що художній твір має своєрідну й неповторну організацію мовних засобів, спрямованих на те, щоб справити бажаний вплив на читача. Кожна мова особлива та має свої засоби вираження, притаманні тільки їй. Переклад орієнтується насамперед на повну й адекватну передачу мови оригіналу. Він містить усі імплікації мовного, соціального та культурного просторів [3; 7; 12].

Питання теорії художнього перекладу залишаються актуальним об'єктом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців [1; 4; 8; 11; 13; 15], що зумовлено насамперед бажанням досягнути адекватного перекладу вихідного тексту цільовою мовою.

Мета статті – розглянути типи автора-оповідача та сюжетно-розповідні комбінації художнього тексту, що розкривають індивідуальну стилістичну манеру письменника й спонукають перекладача до творчої взаємодії з ним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художній текст апелює до образного мислення, до здібності людини пізнавати світ образно. Одна з основних відмінностей художнього тексту полягає в тому, що дійсність (точніше, те чи інше її відображення) представлена у вигляді образу. Для художнього перекладу характерний особливий зв'язок між художнім образом і мовною категорією, на основі якої він утворюється. Разом з образністю художню літературу від інших творів відрізняє особлива властивість, яку називають смисловим змістом. Ця властивість важлива для особи перекладача, тому що в зміст слів вкладається те, що змушує читача напружувати уяву, відчувати найголовніше в тексті.

Сучасне розуміння ролі художнього перекладу розглядає його також як особливий вид інформаційної діяльності [10, с. 72], як засіб освоєння світового культурного та інтелектуального простору. Тристоронній зв'язок між автором, перекладачем і читачем, що встановився у сфері художньої літератури, зумовлює множинність міжмовних, а отже, і міжкультурних контактів.

Художні тексти образно відображають світ та комплексно передають різні види інформації – інтелектуальну, емоційну, естетичну [6, с. 54]. Такі тексти відрізняються від логічних текстів цілком свого створення, характером і способом передачі інформації. Така інформація може здійснювати раціональний, емоційний та естетичний вплив на реципієнта (читача). Цей вплив досягається за допомогою мовних засобів різних рівнів. Для цього використовуються і ритмічна організація текстів, і фоносемантика, і лексична семантика, і граматична семантика, і багато інших засобів. Інформація в художніх текстах може повідомлятися як експліцитно, так і імпліцитно за допомогою різноманітних іносказань (алегорія, символ, алюзія тощо).

Прийнято розрізняти також семантичну та ситуаційну інформації [13]. Семантична інформація перебуває безпосередньо в тексті та фактично прирівнюється до змісту твору. Вона включає інтелектуальну, емоційну, вольову інформації. Ситуаційна інформація – це інформація про ситуацію, у якій було створено художній твір.

Інформація завжди призначається для когось. Часто художні тексти містять інформацію, що не була задумом автора. Прикладом такої інформації може бути інформація про граматичну структуру мови, наявність чи відсутність у мові артиклів тощо. Таку інформацію завжди можна знайти в будь-якому тексті і вона не є метою автора тексту. Перекладача-інтерпретатора насамперед цікавить та інформація, яка призначалася для передачі.

Розуміння цілого тексту неможливе без розуміння його окремих частин. До розуміння перекладач приходить поступово, через послідовне ознайомлення з окремими частинами тексту. Науковці розмежовують комунікативно-релевантну та комунікативно-нерелевантну інформації [11, с. 135–147]. Комунікативно-релевантна інформація обов'язково підлягає передачі в перекладі, комунікативно-нерелевантна взагалі не підлягає або не обов'язково підлягає передачі.

Важливими в перекладознавстві та цікавими для розгляду є також опозиції «інформаційна надмірність тексту – інформаційна неповнота (недостатність) тексту», «інформаційна визначеність (однозначність) тексту – інформаційна невизначеність (неоднозначність) тексту» [14, с. 19]. Розрізняють об'єктивну й суб'єктивну надмірність тексту. Об'єктивна надмірність передбачає використання мовних елементів у синтагматичних ланцюжках, можливість угадування відсутніх або перевернутих із тих чи інших причин мовних елементів, а отже, можливість

розуміння сенсу тексту з пропусками чи спотвореннями (застереженнями, описками, помилками), з порушенням мовленнєвих норм. Суб'єктивна надмірність передбачає використання автором тексту надлишкової кількості мовних елементів (непотрібне багатослів'я, малоінформативні лексеми, слова-паразити).

В інформаційній неповноті/недостатності тексту та чи інша інформація в тексті експліцитно не виражається, проте вважається відомою для адресата. Такі тексти ускладнюють роботу перекладача. Інформаційна визначеність (однозначність) тексту трактується як «єдине розуміння/тлумачення», а інформаційна невизначеність (неоднозначність) – випадок, коли текст має декілька розумін/тлумачень (інтерпретацій).

У перекладі художнього твору від перекладача очікується, що він володіє тими знаннями вихідного коду, які дають йому змогу розкрити закодовану інформацію. Знання тільки вихідної мови є недостатнім для правильного розуміння оригінального тексту, оскільки інформаційні властивості вихідних мовних одиниць у художньому тексті можуть додатково кодувати скриті конотації, володіння якими є необхідним для адекватного сприйняття всього тексту.

Як показує практика, не кожен перекладач здатний створити інформаційно адекватну аналогію вихідного тексту мовою перекладу. У свідомості перекладача можуть існувати деякі стереотипні тексти, які налаштовують його на певну інформативність вихідного твору.

Відмінності між обсягом інформації вихідного тексту з інформативністю перекладного тексту визначаються досвідом перекладача, його талантом і творчими особливостями, умінням вибирати мовні засоби з урахуванням властивостей перекладної мови та прагматичного аспекту – здібності читача сприймати декодовану інформацію з урахуванням різних культурних, часових, соціальних і політичних особливостей. Якщо перекладач зустрічається з відсутністю ймовірних властивостей або з наявністю «чужорідних» якостей, що виходять за межі стереотипу, то їх кваліфікують як інформаційну недостатність чи надлишковість.

Особливою відмінністю художнього тексту є ступінь активності читача, його співучасть, співавторство в створенні твору, що досягається за задумом автора. У художньому тексті автор апелює до життєвого досвіду читача, розраховує на появу в нього певних асоціацій, домислів. Цьому сприяють і вибір типу розповіді, і присутність у тексті оповідача, і адресованість тексту. Розповідь може вестись від третьої чи першої особи, адресуватись безпосередньо до читача. Вибір особового займенника в художньому тексті є одним із засобів впливу на читача та водночас серйозною проблемою для перекладача.

Кожному типу автора-оповідача (аукторіальний, персональний і персоніфікований) властивий особливий тип мовлення [10, с. 89]. *Аукторіальний автор-оповідач (у формі «він»)*, як правило, веде оповідь за допомогою монологічного мовлення. Це власне авторська мова. *Персональний автор-оповідач (у формі «я»)* зберігає авторську позицію, мовлення такого автора загалом не виходить за межі літературної мови, може включати лексичні, синтаксичні особливості, характерні для повсякденного мовлення. *Персоніфікований автор-оповідач*, тобто названий ім'ям оповідач, часто виступає замість аукторіального оповідача. У таких творах розповідь може вестись від імені героя, його друзів, родичів тощо.

Жанрово-естетична система розповіді має стійкі способи репрезентації: *епічну, драматичну та ліричну* [11, с. 97]. За

епічних відносин між умовними комунікантами існує дистанція, за драматичних така дистанція відсутня, а за ліричних оповідач ніби зливається з адресатом. У закінченому творі епічне, драматичне, ліричне ставлення утворює естетико-прагматичну якість тексту – епічність, драматичність, ліричність як своєрідні види ідейно-емоційного настрою оповідання.

Епічність називають спокійне, неквапливе споглядання життя в його складності й багатоплановості, широту, неупередженість погляду на світ і його сприйняття як цілісність. *Драматизмом* називають умонастрій, пов'язаний із напруженим переживанням будь-яких суперечностей, що викликають схвилюваність і тривогу. Зрештою, *ліризм* – це піднесено-емоційна налаштованість. Будь-який прозовий твір може бути представлений названими трьома естетичними відносинами, що сприяють створенню більшої глибини, сили та яскравості розповіді.

Художні тексти різняться за структурним різноманіттям. Структуру художнього твору часто називають композицією. Фактично композиція – це спосіб організації тексту. Вона може бути зовнішньою (поділ на глави, розділи, частини, акти тощо) і внутрішньою (художній зміст). Інформація у творі може подаватися лінійно, логічно або, навпаки, хаотично. Змішуються різні хронологічні події, з'являються так звані ретроспективні епізоди.

Композиція змісту художнього тексту може співвідноситися з такими сюжетно-розповідними комбінаціями:

1) прямолінійна розповідь – традиційний спосіб ведення оповіді, де послідовність подій є лінійною;

2) рамкова розповідь – обрамлення розповіді на початку та наприкінці тексту, немов оповідання в оповіданні;

3) переплетена розповідь – події постійно переміщуються в просторі (тривіальність подій, повернення в минуле, забігання в майбутнє тощо). Такий текст широко користується різними планами розповіді, різними комбінаціями всередині тексту та різними видами мовлення. Виникає мовне багатоголосся;

4) контрлінійна розповідь, що характеризується паралельним розвитком двох або декількох сюжетних ліній: а) дві чи декілька сюжетних ліній, не пов'язаних між собою, поєднуються просторово-часовим принципом; б) сюжетні лінії минулого переплітаються з планом вираження, пояснюючи поведінку героя в цей момент, розкриваючи його внутрішній світ;

5) револьверна розповідь, яка допомагає розкрити події з різних позицій, побачити їх очима різних героїв;

6) панорамна розповідь – така композиція, за якої зміна подій імітує немонтажне з'єднання. Оповідач подібно до кінооператора змушує камеру «блукати», щоб зняти об'єкти, рухаючись повз них у тому порядку, у якому вони перебувають у дійсності. Панорама дає змогу показати людину в просторі та одночасно побачити сам простір очима цієї людини [5, с. 158].

Наведені сюжетно-розповідні композиції зумовлюють численні види смислової, мовленнєвої, тональної, ритмічної комбінаторики художньої оповіді, передають емоційне напруження художнього тексту, а також індивідуальність стилістичної манери письменника.

Художньому тексту властива наявність ліричного героя, а також образу автора, який створює внутрішню єдність тексту. Художній текст не може бути об'єктивним, позбавленим авторської позиції, авторського ставлення до героїв, подій, авторської інновації. При цьому не варто змішувати образ автора з образом оповідача, від особи якого ведеться розповідь. В одного й того ж автора твори написані від особи чоловічої чи

жіночої статі, оповідач може бути позитивним або негативним героєм, і за спиною кожного з них автор із власним ставленням до нього, персонажів та до всього, що відбувається, автор, який веде опосередковану розмову із читачем. Часто така прихована розмова виявляється важливішою, ніж описувані події.

Характерною рисою художнього перекладу є яскраво виражена національна забарвленість змісту й форми. Художні тексти характеризуються високим ступенем національно-культурної та часової зумовленості. Незважаючи на те, чи прагне цього автор, художній текст завжди відображає особливості того народу, представником якого є його творець та мовою якого він пише, представником того часу, у якому живе. Крім того, автор може свідомо вводити національно-культурні реалії, що асоціюються з певним часом у житті народу. Національна специфіка текстів виникає неминуче вже тому, що мова зберігає в собі національну історію й культуру, історично сформовані особливості в сприйнятті та відображенні навколишнього світу. Це проявляється в наявності сталих порівнянь, мовних метафор, епітетів, метонімічних номінацій. Окрім постійних, уже закріплених у мові асоціацій, у мовленні завжди присутні слова-одноденки, зрозумілі тільки в контексті сьогодення. Письменники часто вводять їх у мовлення сучасних персонажів, щоб останні звучали психологічно достовірно та впізнавано. Проте їх значення дуже швидко забувається, і такі слова стають справжньою проблемою як для носіїв мови, так і для перекладачів.

Будучи частиною національної культури, будь-який художній твір спирається на певну літературну художню традицію, без знання якої неможливе розуміння твору. Автор може використовувати алюзії, посилаючи читача до фактів іншої культури, знання яких є ймовірним для читача. Художній текст допускає безліч прочитань, безліч тлумачень, високий ступінь невизначеності у творі, що є результатом використання полісемії. Прочитання художнього тексту залежить від національно-культурного стереотипу, індивідуального складу читача, його особистого сприйняття, читацького досвіду. Чим більший досвід прочитання художніх творів, тим вищий відсоток закладеної автором інформації стає помітним для читача. Розуміння прочитаного залежить також від розуміння авторської концепції. Неправильно сприйнята концепція змушує зовсім інакше сприймати прочитане. А якщо читач оригіналу є водночас перекладачем, то неправильно сприйнята ним ідея твору призведе до нав'язування хибної концепції.

Перекладач починає своє знайомство з художнім текстом-оригіналом саме з форми, через неї осягає зміст і відтворює його в перекладі, підшуковуючи для нього відповідну форму. Таким чином, завдання перекладача полягає у виявленні змісту в усій повноті та відновленні його в новій формі. Перекладач художнього тексту виступає в двох іпостасях – отримувача тексту-оригіналу та відправника тексту-перекладу. У кожному із цих амплуа перекладач виконує безліч функцій, до нього висувається низка специфічних вимог. Він читає та сприймає твір не як звичайний читач, а як носій іншої культури, оцінює зрозумілість/незрозумілість, звичність/незвичність як змісту, так і форми.

Доля майбутнього перекладу залежить від правильного розуміння тексту перекладачем, рівня його компетенції як читача вихідної й цільової мов, здібності оцінити міжкультурні розбіжності. Якщо перекладач не побачив у тексті всі закладені варіанти його прочитання, неправильно зрозумів реалію, авторську концепцію, то жоден отримувач перекладу, наскільки б підготовленим читачем він не виявився, не зможе знайти їх

у тексті та зрозуміти авторську концепцію, оскільки перекладач просто не закладе їх у текст перекладу. Щоб уникнути таких неприємностей, перекладач художньої літератури повинен чудово знати вихідну мову, літературу, історію, культуру народу, бути знайомим із творчістю, системою поглядів та естетичних цінностей автора, володіти технікою художнього письма.

У процесі художнього перекладу відбувається творча взаємодія індивідуальностей автора оригіналу та перекладача. Стосунки між перекладачем та автором можуть бути кардинально відмінними, інколи досить схожими. Перекладач недосвідчений, який недостатньо володіє рідною мовою, а отже, не може виявити власної індивідуальності, тяжіє до буквалістського копіювання тексту – і зазнає поразки. З-під його пера виходить антихудожній, немічний твір. Перекладач-суб'єктивіст, який прагне відтворити оригінал відповідно до власної психологічної настанови, а не до настанови його автора, «підминає» під себе індивідуальність автора першотвору та перемагає його. Він дає читачеві новий твір, який має з оригіналом спільну назву й декілька деталей, проте не є відображенням оригіналу.

Однак існує також третій варіант стосунків між перекладачем та автором: талановитий перекладач, який має власну індивідуальність, скеровує її на те, щоб якнайглибше зрозуміти та якнайповніше втілити засобами рідної мови оригінал. Він свідомо підпорядковує свою індивідуальність особі автора оригіналу, як актор підпорядковує свою поведінку на сцені задуму автора постановки. Він усвідомлює себе як провідника ідей та образів першотвору, з якими прагне познайомити співвітчизників. Такий підхід перекладача до свого завдання – єдино правильний [3].

Багато двомовних письменників зазначають, що, перекладаючи власні твори, їм доводиться фактично писати твір заново, урахувавши ментальність нового читача. Таким чином, письменник, ставши на місце перекладача, створює «новий оригінал».

З одного боку, вихідний текст – це знакове відображення авторської думки, що набуває самостійного статусу. З іншого боку, вихідний текст переосмислюється, перероджуючись завдяки цьому в нову матеріально виражену думку, відчужену від автора та сформовану у свідомості перекладача. Щоб твір продовжував «жити» в новому мовному середовищі, перекладач має прийняти на себе функції автора та відтворити творчий процес його створення, заповнивши новими асоціаціями, які викликали б нові образи, властиві цій мові. Проте перекладач не вільний, на відміну від автора твору, у вираженні свого «я», оскільки його творчість направляється авторським задумом і ситуацією перекладу. Тому процеси сприйняття й розуміння перекладачем тексту, що підлягає перекладу, є суб'єктивними в тому плані, що його особистість не тотожна особистості автора. Особистість перекладача неминуче позначається на перекладі.

Переклади, здійснені різними перекладачами, та переклади, виконані в різні історичні періоди, відрізняються інколи значною мірою один від одного. Стилистична, літературознавча чи лінгвістична інтерпретація різних перекладів дає змогу зрозуміти їх жанрову приналежність і функціонування в загальному контексті культури, проте не розкриває причини їх появи та існування. Ці причини пояснюються психологічними відмінностями.

Власні установки й характеристика перекладача зумовлюють етап інтерпретації тексту. До цієї характеристики відносять приналежність перекладача до відповідної культури та частково літературної традиції, його особисте творче й естетичне

кредо, зв'язок із власною епохою, а також завдання, яке він ставить перед собою. Перекладач повинен передати засобами мови перекладу ту атмосферу й емоціональність, той інформаційний потенціал, який закладений в оригіналі, проте передати з функціонально-семіотичною точністю. Перекладач є автором новоствореного тексту, а тому відносини «автор – текст» у традиційному розумінні цілком можна екстраполювати в площину відносин «перекладач – текст перекладу» [8, с. 27]. Таким чином, може бути проведена паралель між діяльністю перекладача та письменника. Перекладач має розуміти прагматичний і соціолінгвістичний фактори ситуації, що впливають на вибір ним мовностилістичних засобів для тексту перекладу.

Висновки. Таким чином, процес художнього перекладу передбачає творчу взаємодію індивідуальностей автора оригіналу та перекладача. Особливістю творчої особистості перекладача є прагнення виявити не себе, а автора. Чим краще перекладач робить свою справу, тим менше він помітний. Успіх перекладача художньої літератури, як відомо, буде залежати не тільки від близькості його перекладу до оригіналу, а й від естетичної сили перекладу. У талант перекладача входить здатність домогтися в нових умовах того ж враження, яке здійснює оригінал у своїх умовах. Переклад має цінуватись нарівні з оригінальною творчістю, а діяльність перекладача – нарівні з діяльністю автора.

Література:

- Бевз Н.В. Переклад як культурний феномен: герменевтико-комунікативний аспект: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Н.В. Бевз. – Х., 2010. – 20 с.
- Березіна В.В. Переклад – міст між мовними світами? (на підґрунті філософської герменевтики Г.-Г. Гадамера / В.В. Березіна // Філософська думка. – 2009. – № 1: Феноменологія сьогодні. – С. 43–53.
- Бойко Л.Б. К вопросу об отражении картины мира в переводе / Л.Б. Бойко // Проблемы семантики и прагматики. – Калининград, 1996. – С. 13–18.
- Борисова Е.Б. Художественный образ в английской литературе XX века: типология – лингвопоэтика – перевод: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки»; 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е.Б. Борисова. – Самара, 2010. – 42 с.
- Бреус Е.В. Курс перевода с английского языка на русский / Е.В. Бреус. – М.: Р. Валент, 2007. – 320 с.
- Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В.С. Виноградов. – М.: МГУ, 1978. – 172 с.
- Войнич И.В. Стратегии лингвокультурной адаптации художественного текста при переводе: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.В. Войнич. – Пермь, 2010. – 20 с.
- Галева Н.Л. Перевод в культуре: уточнение статуса и понятий / Н.Л. Галева // Критика и семиотика. – Новосибирск: НГУ, 2006. – Вып. 9. – С. 24–35.
- Гарбовский Н.К. Перевод как художественное творчество / Н.К. Гарбовский // Вестник Московского университета. Серия 22 «Теория перевода». – 2010. – № 3. – С. 4–16.
- Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г.Р. Гачечиладзе. – М.: Советский писатель, 1980. – 255 с.
- Казакова Т.А. Художественный перевод: в поисках истины / Т.А. Казакова. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2006. – 224 с.
- Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу: [навч. посібник] / В.В. Коптілов. – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
- Кузьмина Н.А. Феномен художественного перевода в свете теории интертекста / Н.А. Кузьмина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.quebec.ru/Translation/Page3.htm>.
- Кухаренко В.А. Текстовые категории в оригинале и переводе художественного прозаического произведения / В.А. Кухаренко // Перевод как процесс и как результат: язык, культура, психология: сб. науч. трудов. – Калининград: Калининградский гос. ун-т, 1989. – С. 14–24.
- Лановик М.Б. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / М.Б. Лановик. – К., 2006. – 39 с.

Кузенко Г. Н. Сюжетно-повествовательные композиции художественных текстов как переводческая проблема

Анотация. В статье рассмотрены типы автора-рассказчика и сюжетно-повествовательные композиции художественного текста, обуславливающие многочисленные виды смысловой, речевой, тональной, ритмичной комбинаторики художественного повествования, передающие эмоциональное напряжение художественного текста, а также индивидуальную стилистическую манеру писателя. Процесс художественного перевода предполагает творческое взаимодействие индивидуальностей автора оригинала и переводчика.

Ключевые слова: виды информации, тип автора-рассказчика, сюжетно-повествовательная комбинация.

Kuzenko H. Plot-narrative combinations of belles-lettres texts as a translation problem

Summary. The article deals with types of author-narrator and narrative combinations of belles-lettres texts that determine numerous types of semantic, speech, tonal, rhythmic combinatorics of fiction narration, transmit the emotional stress of such texts, as well as the individual stylistic style of the writer. The process of literary translation involves creative interaction between the individual of the author of the original and the translator.

Key words: types of information, type of author-narrator, plot-narrative combination.